

Emanciparea evreilor din Ungaria în conștiința politică a românilor din Transilvania

3

IOAN BOLOVAN
SORINA PAULA BOLOVAN

ÎN CELE CE urmează, sub numele de *Transilvania*, înțelegem nu numai Ardealul (cunoscut până la 1867 ca fostul principat autonom Transilvania), dar și Banatul, Crișana și Maramureșul, teritorii ce au fost cucerite, succesiv, începând cu secolele XI-XII, de Regatul Ungariei, după 1541 parțial de către turci și, după 1699, în totalitate de austrieci. Ardealul s-a bucurat de o largă autonomie în cadrul Imperiului Habsburgic de la sfârșitul secolului al XVII-lea și până la dualismul austro-ungar din 1867, în vreme ce Maramureșul, Crișana și, de la un timp, Banatul au făcut parte din provincia Ungaria. Oricum, după acordul survenit în anul 1867 între Curtea de la Viena și cercurile conducătoare maghiare, toții românii din jumătatea ungară a dublei monarhii s-au aflat sub autoritatea guvernului de la Budapesta. Astfel, până după Primul Război Mondial, Transilvania a fost condusă aproape în exclusivitate pe plan central, dar și la nivelul unităților administrative zonale, de către maghiari, sași și secui; românii (populația nu numai autohtonă, dar și majoritară din punct de vedere demografic), evreii, armenii sau grecii fiind marginalizați de la beneficiile politice, economice și culturale ale statului în care trăiau.

Pe teritoriul Transilvaniei, evreii sunt atestați încă de la începutul Evului Mediu¹, însă de o prezență evreiască mai consistentă nu putem vorbi până în epoca modernă. Acest lucru este confirmat de izvoarele documentare cu caracter statistic, ce devin tot mai numeroase către mijlocul secolului al XIX-lea; numărul evreilor din toată Transilvania a fost evaluat în acei ani la circa 50.000 de persoane: 34.722 în anul 1847 în Banat, Crișana și Maramureș, și 15.606 în Ardeal, la 1850².

Mult mai consistentă a fost tot atunci prezența demografică a evreilor în Ungaria, recensământul din 1850 înregistrând un număr de 323.564 locuitori (circa 4,4% din totalul populației) aparținând acestui grup etnic³. Firesc, o minoritate atât de numeroasă nu mai putea să rămână în afara drepturilor politice și civile, cu un statut juridic incert, astfel că, după Revoluția de la 1848, atât evreii din Ardeal, cât și evreii din celelalte teritorii românești aflate în componența Ungariei și-au intensificat eforturile în vederea emancipării. Pierderea de către Transilvania a autonomiei în vara anului 1867, prin dualism, a făcut ca toții evreii din Ungaria să se regăsească într-un singur cadru statal. În acest context, soluțiile specifice de organizare și emancipare elaborate în precedentele decenii de către evreii ardeleni și de cei din Maramureș, Crișana și Banat și-au pierdut actualitatea, în prim-plan trecând introducerea unei organizări adecvate cadrului politic dualist, care, într-un fel, a ușurat lupta pentru obținerea drepturilor solicitate.

În septembrie 1867, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Ungaria, condus de Iosif Eötvös (adept deschis al emancipării evreilor), a decis instituirea în învățământ ca zi liberă a sâmbetei, alături de duminică, pentru a permite evreilor respectarea prescripțiilor religioase. Apoi, la 16 noiembrie 1867, Consiliul de Miniștri de la Budapesta a adoptat proiectul de lege al emancipării civile și politice a israeliților, care a fost aprobat în 26 noiembrie de către împărat în vederea prezentării acestuia spre dezbatere în cadrul parlamentului ungar (acesta era bicameral, fiind alcătuit din camera inferioară, numită Camera Deputaților, și camera superioară, respectiv Casa Magnaților). La numai patru zile distanță, Iuliu Andrassy a înaintat în forul legislativ proiectul de lege care conținea doar două articole: „1) locuitorii israeliți ai țării sunt declarați egal calificați cu locuitorii creștini în privința exercitării tuturor drepturilor civile și politice; 2) orice lege, obicei sau dispoziție contrară sunt abrogate⁴”. În săptămânile următoare, lucrurile au evoluat foarte rapid din punctul de vedere al emancipării evreilor. La 20 decembrie 1867, camera inferioară a parlamentului ungar a adoptat proiectul, cu un singur vot împotriva (din partea orașului Debrecen), iar la 23 decembrie, Casa Magnaților a luat o decizie similară, cu doar 4 voturi împotriva dintr-un total de 65. Astfel, în 28 decembrie 1867, prin promulgarea textului confirmat de către împăratul Franz Iosif articolul XVII/1867, privitor la emanciparea civilă a evreilor din Ungaria (inclusiv Transilvania în înțelesul larg de Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș) a devenit realitate.

Firește că nu toate problemele de ordin constituțional-juridic referitoare la evrei și-au găsit rezolvarea imediată prin acest gest simbo-

lic. Religia mozaică nefiind recunoscută, multe aspecte, precum legalizarea căsătoriilor mixte, posibilitatea trecerii de la confesiunile creștine la iudaism etc. ridicând destule opoziții din partea deputaților maghiari⁵. Fără îndoială, obținerea drepturilor cetățenești egale în anul 1867 a fost un eveniment cu totul excepțional, care a deschis în istoria evreilor din Transilvania o nouă epocă de dezvoltare, favorabilă în toate domeniile. Față de această realizare, naționalitățile din Ungaria vremii au avut poziții diferite, în conformitate cu propriul statut, cu obiectivele specifice din cadrul mișcărilor de emancipare națională respective.

Cum au reacționat românii din Transilvania la emanciparea evreilor, ce atitudine au avut înainte și imediat după oficializarea obținerii drepturilor civile și politice sunt aspecte pe care ne propunem să le urmărim în continuare. De aceea, segmentul cronologic abordat este unul limitat la anii 1867-1868, respectiv perioada în care s-a pregătit, realizat și impus în conștiința publică a vremii noul statut al evreilor. Pentru a contura impactul acestui eveniment în rândul românilor transilvăneni, am avut în vedere mai multe paliere: prezența și activitatea politică a deputaților români în parlamentul de la Budapesta în toamna și iarna anului 1867, corespondența politică și privată a liderilor mișcării naționale românești din acei ani, memorialistica și, nu în ultimul rând, presa epocii.

În primul rând, surprinde faptul că nu am întâlnit nici o intervenție a deputaților români din Parlamentul Ungariei, în decembrie 1867, pe marginea proiectului de lege privind emanciparea evreilor, după cum aceștia nu au făcut referiri la atare problemă nici în alte intervenții ulterioare în forul legislativ ungar. La fel de săracă în această privință s-a dovedit memorialistica, precum și corespondența liderilor politici români din Transilvania din anii 1867-1868, temele dialogului epistolar între diverșii politicieni români fiind legate de statutul românilor în cadrul Ungariei, de problemele bisericilor ortodoxă și greco-catolică, de situația școlilor etc.

Chiar dacă este mult mai târzie, poziția unuia dintre cei mai importanți lideri de opinie ai românilor din Transilvania este extrem de interesantă pentru demersul nostru. Astfel, George Bariț, în lucrarea cu caracter istoric, elaborată în trei volume și consacrată trecutului Transilvaniei, publicată în anul 1891, atunci când trecea în revistă activitatea parlamentului Ungariei pe anii 1867-1868, menționa că „cele mai multe legi votate în acea perioadă sunt de interes general pentru toți locuitorii statului. Altele pentru părți de locuitori după confesiunile lor religioase și după limbile pe care le vorbesc și le

cultivă acelea. Între acei articoli de lege, suntem datori să cităm aici mai ales pe aceștia: Articolul de lege XVII, din 1867, cu care israeliților (jidovilor) li se recunosc toate drepturile civile și politice alături de toți ceilalți locuitori ai statului⁴⁶. Apoi, G. Bariț înșiră alte legi referitoare la recunoașterea oficială a autonomiei bisericii ortodoxe românești din Transilvania, la recunoașterea mitropoliei române unite și a episcopiiilor de la Gherla și Lugoj, la unificarea Transilvaniei cu Ungaria și la eliminarea autonomiei pe care a avut-o Ardealul etc. Semnificativ însă ni se pare faptul că Bariț așează în fruntea listei tocmai legea care a acordat egalitate civilă și politică evreilor din Ungaria, enumerând ulterior legi cu importanță deosebită pentru români. Fără îndoială, cărturarul și omul politic de profundă esență liberală a apreciat corespunzător atât în 1867-1868, cât și ulterior, importanța actului legislativ care i-a emancipat pe evrei.

Să vedem, apoi, cât spațiu a alocat legii de emancipare a evreilor, în 1867-1868, presa românească a vremii. Despre acest eveniment, vorbesc, în mod inegal, mai toate gazetele românești din Transilvania, tipărite la Brașov și Sibiu sau cele editate la Viena și Budapesta (*Telegraful Român, Gazeta Transilvaniei, Albina, Federațiunea, Concordia, Familia*). Pe lângă consemnarea sumară a faptelor istorice care au dus la realizarea acestui act legislativ, gazetele redau informații mai mult sau mai puțin ample asupra situației evreilor din Ungaria și, firește, și din Transilvania, descrieri care sunt realizate atât pe un ton neutru sau chiar favorabil, de simpatie și admirație, cât și într-o manieră ce se dovedește a fi tributară unor clișee și stereotipii cu caracter etnic.

Ziarul *Concordia*, editat la Budapesta de către Sigismund Pop, a inserat într-un singur număr o scurtă știre despre petiția prezentată la 14 decembrie 1867 în Camera Deputaților din parlamentul ungar, din partea „clubului pentru egala îndreptățire a israeliților“, însă în numerele următoare, deși se prezintă informații referitoare la lucrările Parlamentului, nu se mai menționează nimic în legătură cu problema reglementării situației evreilor.

În ziarul *Albina*, ce se edita la Viena de către Vicențiu Babeș, într-un singur număr a apărut un scurt comentariu despre soarta naționalităților din Austria, în care, deplângându-se soarta românilor din Ungaria, care nu-și aveau asigurată existența națională, se aprecia că motivul pentru care maghiarii i-au emancipat pe evrei ar fi acela că aceștia din urmă au fost asimilați rapid de către maghiari și că „împrăștiindu-se dânsii printre naționalitățile nemaghiare, devin un factor al maghiarizării“⁴⁷.

În influența *Gazeta Transilvaniei*, editată la Brașov de către George Bariț, au apărut în trei numere informații privind subiectul ce ne interesează. Dacă în numărul 90 din 19 noiembrie/1 decembrie 1867 era doar expus proiectul legii pentru egala îndreptățire a evreilor, în numărul 97 din 13/25 decembrie 1867, se menționa sec: „Tocmai primim și importanta știre că în 20 decembrie s-a primit și legea emancipării jidanilor în dezbateră generală și specială cu unanimitate”⁴⁸. Între aceste numere, însă, se află și cel din 6/18 decembrie 1867, în care a fost difuzat un material mai amplu, pe prima pagină, intitulat „Emanciparea evreilor. Referințe confesionale”, în care autorul, foarte probabil George Bariț, anunță cu multă bunăvoință iminenta soluționare a condiției evreilor și a confesiunii lor mozaice. Articolul polemizează cu diverși politicieni maghiari ce se dovediseră reticenți la proiectul emancipării religioase și care exprimaseră temeri că dacă se va proclama libertatea confesională, în Ungaria fie vor prolifera confesiuni ce nu fuseseră acceptate încă (quaqeri, mormoni, memnoniți etc.), fie va lua amploare ateismul și indiferentismul religios. În final, autorul pune în opoziție stările de lucruri din România cu cele din Ungaria, accentuând că, împotriva curentului de modernizare socială și politică nu se poate împotrivi nimeni și chiar și în Ungaria se va ajunge la normalitate: „Cine ar fi crezut vreodată că în răsăritul Europei moldavoromâni vor fi cei dintâi care vor introduce căsătoria civilă ca în Franța, Belgia, Elveția. Cine ar fi crezut că va veni și acel timp, unde căsătoriile între creștini și mozaici vor fi recunoscute legal? Iată că am ajuns și acestea. Și, totuși, se mai află destui oameni, sau vicleni sau bigoți, care nicidecum nu vor să priceapă că de la toleranță și aprecierea convingerii altora până la indiferentism mai este o cale lungă”⁴⁹.

Ziarul *Telegraful Român*, editat la Sibiu de către Nicolae Cristea, a alocat în perioada septembrie-decembrie 1867 un număr de cinci numere consacrate evreilor din Ungaria. Desigur, nu toate cele 5 numere au avut materiale egale ca întindere sau nivel al analizei, unele conținând informații seci, altele profitând de climatul de dezbateră publică a problemei emancipării, pentru a enunța clișee referitoare la evrei, culese din arsenalul antisemitismului general european. Astfel, în numerele 79 din 1/13 octombrie și 80 din 5/17 octombrie 1867, sub titlul „Căderea țăranilor români în mizerie, sărăcie de disperat”, autorul anonim (foarte probabil N. Cristea) atribuia în mod eronat pauperizarea țăranilor români din Transilvania evreilor cârciumari care ofereau băutură pe credit, până la strângerea recoltelor, când aceștia își recuperau datoriile și-i lăsau pe țărani fără rezultatul

muncii lor. Apariția acestui tip de clișeu într-un ziar editat în mediile clericale ortodoxe nu este ceva surprinzător, dată fiind poziția bisericii în legătură cu viciul alcoolismului și cu cei care practicau meseria de cârciumar. Încă din secolele XVII-XVIII, meseria de cârciumar era reflectată negativ în bisericile românești, prin reprezentările iconografice ale scenei „Judecata de apoi“, în care, de regulă, cârciumarul arde într-un râu de foc. Biserica aprecia meseria de cârciumar drept un păcat și, indiferent dacă cel care o practica era cinstit sau nu, era văzut drept agentul diavolului, iar locul lui era în iad, crâșma fiind percepută ca un loc unde îngerul nu putea intra¹⁰. În fine, ultimul număr din *Telegraful Român*, care conține referiri la evrei, cel din 24 decembrie 1867/5 ianuarie 1868, menționează neutru, dar și laconic că atât Camera Deputaților, cât și Casa Magnaților au aprobat proiectul legii de emancipare.

Fără îndoială, ziarul *Federațiunea*, editat din ianuarie 1868 la Budapesta de către Alexandru Roman, a avut cea mai consistentă prezentare a evenimentelor, care au fost asociate cu dezbaterile și implicațiile emancipării evreilor din Ungaria. Faptul că Al. Roman era nu numai un reputat om de cultură și abil politician, dar era și în mijlocul evenimentelor, fiind astfel bine informat, i-a permis să analizeze în spiritul epocii întreaga problematică. Să precizăm că tema cercetării noastre a fost abordată în *Federațiunea* în patru numere, cu mai multă insistență însă în trei numere (7 din 14/26 ianuarie, 8 din 15/27 ianuarie și 10 din 19/31 ianuarie 1868), când sub titlul „Emancipațiunea evreilor“ au fost inserate mai multe analize și comentarii, uneori neutre sau binevoitoare, alteori trădând invidie față de bunăstarea evreilor, care au reușit să progreseze din punct de vedere material: „Numirea ce se dă legii și actului prin care israeliții din Ungaria se făcură părtași drepturilor politice – Emancipațiunea – nu e bine aleasă, căci israeliții în Ungaria n-au fost nici măcar iobagi, cu atât mai puțin sclavi, precum fuseseră țigani în România. Și, cu toate că în înțeles politic putea să se creadă că au fost sclavi, ei ușor puteau totodată să sufere lipsa drepturilor politice pentru că se află destulă recompensare în bunăstarea lor materială. E adevărat că averile lor sunt fructul ostenețelor proprii și al spiritului ce domnește în toți fiii lui Israel de a-și agonisi averi, ceea ce în balanță apasă câteodată mai mult decât drepturile politice care adesea rămân literă moartă, scrisă pe hârtie, precum trista experiență ce o avem chiar noi românii în multe privințe“¹¹.

Destul de bine informat este autorul serialului „Emancipațiunea evreilor“ din ziarul *Federațiunea*, în ceea ce privește istoria evreilor

din antichitate până în secolul al XIX-lea, surprinzând și câteva motive ale antisemitismului ce se năștea în Europa în epoca modernă. De asemenea, sunt descrise stările de lucruri din România, unde autorul a și călătorit, precum și slaba rezistență a evreilor din Ungaria la asimilare-maghiarizare, ceea ce nu justifică imediat, în opinia sa, graba cu care deputații din Parlamentul Ungariei au votat legea emancipării. El consideră că era în spiritul timpului să fie emancipați evreii, pentru a repara o „nedreptate seculară“, iar amânarea rezolvării acestei chestiuni nu s-ar fi putut prelungi prea mult, deoarece „această misiune umanitară fu rezervată secolului nostru“. Autorului nu-i scăpă extraordinara solidaritate din presa internațională față de soarta evreilor din Ungaria, însă constată cu amărăciune că dacă românii sunt asupriți, „nici unui jurnalist străin nu i-ar fi trecut prin minte să-și ridice cuvântul pentru apărarea demnității omenеști“¹².

Care a fost însă audiența acestor materiale în mijlocul publicului românesc din Transilvania, până la ce nivel au pătruns informațiile despre evenimentul abordat? Un posibil răspuns se poate formula pornind de la numărul de abonați al periodicelor românești. Pentru a estima suprafața de contact a ziarelor cu publicul românesc, să menționăm faptul că, la 1866, tirajul celor șase ziare și reviste analizate de noi nu depășea cifra de 2500 de abonați: *Gazeta Transilvaniei* avea, în 1866, circa 300 de abonați, *Telegraful Român* între 300-400 de abonamente, *Concordia* peste 850 de abonați, *Familia* circa 500, *Federațiunea* cam tot atâți¹³. Firește, la abonamente trebuie să adăugăm și exemplarele vândute direct de către redacții sau oficiile poștale cu care erau în legătură, însă numărul total al ziarelor puse în circulație nu depășea cifra de 3000 de exemplare.

La prima vedere, am fi tentați să afișăm o viziune pesimistă în legătură cu amploarea difuzării știrilor și comentariilor din cuprinsul presei românești, ceea ce ne-ar face sceptici în ceea ce privește receptarea în mod direct de către un public numeros a informațiilor despre emanciparea evreilor. George Bariț mărturisea că la fiecare abonat al foilor sale existau încă zece cititori, ceea ce ar ridica numărul potențialilor cititori la aproximativ 25.000 de persoane. Extrem de puțin, am fi tentați să o spunem din perspectiva contemporaneității. Să nu uităm însă că mijlocul secolului al XIX-lea a fost, la români, o epocă de preeminență a limbajului oral și figurativ asupra celui scris. În general, în culturile și societățile din Europa de Sud-Est, auzul a continuat să fie un simț autorizat și demn de încredere, în mai tot secolul al XIX-lea, inclusiv în cea de a doua sa jumătate, aflată sub incidența afirmării cuvântului scris¹⁴. Această aserțiune se poate susține și în

cea ce privește Transilvania epocii în care s-a realizat emanciparea evreilor, la 1867, prin analiza distribuției profesionale a abonaților periodicelor românești.

Să vedem deci mai departe cine erau cititorii acestor publicații, măsura în care ei puteau fi formatori de opinii, gradul în care ceea ce puteau citi ei în mod direct poate fi considerat „citit“ indirect de către cei în rândul cărora activau abonații. Conform analizelor efectuate până în prezent, în anul 1854, de exemplu, în Transilvania, clericii reprezentau 45% din abonații *Gazetei de Transilvania* și ai *Foii pentru minte, inimă și literatură*, iar funcționarii 35%; în 1862, clericii continuau să dețină ponderea cea mai importantă, 36%, funcționarii 25%, însă apare o nouă categorie de abonați, colectivitățile (rurale sau urbane) cu 15%, liber-profesioniștii cu 6,5%¹⁵. Prezența printre abonați a comunităților a fost rezultatul ameliorării stării economice, după abolirea relațiilor feudale la mijlocul secolului. Se poate remarca faptul că majoritatea abonaților periodicelor o reprezentau clericii, funcționarii și avocații, categorii socio-profesionale care se bucurau de mare credit în mijlocul comunităților românești. Diseminarea știrilor despre activitatea legislativă a parlamentului Ungariei s-a făcut astfel și pe cale orală, preoții și funcționarii împărtășind adeseori celor mulți, ce nu puteau beneficia de avantajul cititului, informațiile cuprinse în ziarele și revistele care le parveneau. Prin urmare, multiplicând cercurile celor care în Transilvania vremii citeau presa prin intermediul altor abonați, la care adăugăm apoi mulțimile de cititori „indirecti“, cărora li se transmiteau pe cale orală veștile „de ultimă oră“, putem să concluzionăm că mai multe sute de mii de români au fost la curent în iarna anului 1867 cu ceea ce se întâmplase în forul legislativ al Ungariei.

Fără îndoială, emanciparea civilă și politică a evreilor din Ungaria, în urma legii XVII/1867, a reprezentat un eveniment cu totul excepțional în istoria acestei minorități, ce viețuia în cadrul statului austro-ungar. Slaba reflectare a acestui proces în discursul politic al elitei românești din Ungaria este de înțeles, dacă avem în vedere mai multe circumstanțe. Românii și-au pierdut în vara anului 1867, prin desființarea autonomiei Transilvaniei și încorporarea acesteia la Ungaria, toate drepturile politice și religioase pe care le câștigaseră doar cu câțiva ani înainte, fiind implicați și preocupați ca în noul cadru statal să redobândească tocmai ceea ce pierduseră. Faptul că, în parlamentul Ungariei, nu s-au opus explicit sau implicit emancipării evreilor, demonstrează că în lupta pentru asigurarea propriei lor existențe naționale nu au dorit să blocheze aspirațiile firești spre libertate ale

altor concetățeni. Desigur, în conștiința politică și publică românească, problema emancipării evreilor a fost menținută, în anii 1867-1868, prin intermediul ziarelor ce apăreau în diverse orașe ale statului dualist, al dezbaterilor locale sau de grup, prilejuite de pregătirea, votarea și evaluarea consecințelor acordării drepturilor politice și civile evreilor. Firește că în acest peisaj mediatic, de publicații cu redacții și interese diferite, se regăsesc opinii diverse care acoperă un spectru larg, de la bunăvoință și conștientizarea necesității unui asemenea act al emancipării, la neutralitate în prezentarea informațiilor, până la o atitudine marcată de resentimente, în care perpetuarea unor clișee și stereotipii de tip etnic a fost în măsură să altereze receptarea corespunzătoare a unui fenomen înscris implacabil în modernizarea structurilor politice și sociale din statele europene.

Note

1. Ladislau Gyémánt, *Evreii din Transilvania. Destin istoric*, Cluj-Napoca, 2004 (în continuare: *Evreii din Transilvania*), p. 12.
2. *Ibidem*, p. 44; Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, *Transylvania in the Modern Era. Demographic Aspects*, Cluj-Napoca, 2003, p. 176.
3. Lászlo Katus, „Multinational Hungary in the Light of Statistics“, în vol. *Ethnicity and Society in Hungary*, ed. by Ferenc Glatz, Budapest, 1990, p. 118.
4. Gyémánt, *Evreii din Transilvania*, p. 91.
5. *Ibidem*, p. 92.
6. George Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pe două sute de ani în urmă*, vol. III, ediția a II-a de Ștefan Pascu și Florin Salvan, Brașov, 1995, p. 489 sq.
7. *Albina*, II, nr. 140, 24 decembrie 1867/ 5 ianuarie 1868, p. 4.
8. *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr. 97, 13/25 decembrie 1867, p. 2.
9. *Gazeta Transilvaniei*, XXX, nr. 95, 6/18 decembrie 1867, p. 1-2.
10. Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, București, 2001, p. 176.
11. *Federațiunea*, I, nr. 7, 14/26 ianuarie 1868, p. 2.
12. *Ibidem*.
13. George Em. Marica, „Contribuții la problema abonaților periodicelor românești până la primul război mondial“, în *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, 1977 (în continuare: „Contribuții la problema abonaților“), Anexa pag. 96.
14. Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română, 1650-1848*, București, 1972, p. 63; Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii 1550-1800*, vol. II, București, 1987, p. 197.
15. George Em. Marica, „Contribuții la problema abonaților“, Anexa pag. 96.

RÉSUMÉ

LES JUIFS SONT attestés sur le territoire de la Transylvanie dès le début du Moyen Age, mais ce n'est qu'à l'époque moderne que leur présence devient vraiment consistante. Vers le milieu du XIXe siècle, les Juifs de Transylvanie comptent environ 50.000 personnes, dont 34.722 sont enregistrées en 1847 dans les régions de Banat, Crișana et Maramureș, et 15.606 en 1850 au Ardeal (Transylvanie proprement-dite). En Hongrie, le recensement de 1850 indique une présence juive de 323.564 habitants (soit 4,4% du total de la population). Il est donc normal qu'une minorité ethnique aussi nombreuse réclame à un moment donné des droits politiques et civils, ce qu'elle fait d'ailleurs après la révolution de 1848 dans tous les territoires roumains rattachés à la Hongrie.

En septembre 1867, le Ministère des Cultes et de l'Instruction publique de Hongrie décrète le samedi jour férié à côté du dimanche dans l'enseignement, afin de permettre aux Juifs de remplir leurs devoirs religieux. Le 16 novembre 1867, le Conseil des Ministres de Budapest adopte le projet de loi concernant l'émancipation civile et politique des Israélites, qui est approuvé le 26 novembre par l'empereur et remis au débat du parlement hongrois (formé d'une Chambre inférieure – la Chambre des députés – et d'une Chambre supérieure – la Chambre des Magnats). Quatre jours après, Julius Andrassy remit au forum législatif un projet de loi qui ne contient que deux articles : « 1) les habitants israélites du pays sont déclarés également qualifiés avec les habitants chrétiens en ce qui concerne l'exercice de tous les droits civils et politiques ; 2) toute loi, coutume ou disposition contraire est abrogée ». Les choses évoluent vite dans les semaines qui viennent. Le 20 décembre 1867, la Chambre inférieure du Parlement hongrois adopte ce projet avec un seul vote contre (exprimé par la ville de Debrecen), et le 23 décembre la Chambre des Magnats prend une décision similaire, avec seulement quatre votes contre sur un total de 65. Le 28 décembre 1867, le texte avec l'article XVII/1867 est promulgué par l'empereur François Joseph, et l'émancipation des Juifs de Hongrie (et de Transylvanie y comprise) devient une réalité.

Ce geste symbolique ne résout pas d'un coup tous les problèmes d'ordre constitutionnel juridique relatifs aux Juifs : la religion mosaïque n'est pas reconnue, et des aspects telles que la légalisation des mariages mixtes, la possibilité de conversion au judaïsme etc. se heurtent à l'opposition des députés hongrois. Quelle a été l'attitude des Roumains de Transylvanie à l'égard de l'émancipation des Juifs ? Pour répondre à cette question, nous avons dépouillé plusieurs sources : la présence et l'activité politique des députés roumains dans le Parlement de Budapest à l'automne et l'hiver 1867, les Mémoires, la correspondance politique et privée des leaders du mouvement national roumain, la presse de l'époque.

Chose surprenante, aucune intervention des députés roumains dans le Parlement de Hongrie n'est enregistrée en 1867 au sujet du projet de loi relative à l'émancipation des Juifs, aucune référence à ce problème dans leurs

interventions ultérieures. Les Mémoires et la correspondance des leaders politiques roumains de Transylvanie des années 1867-1868 n'offrent pas plus de données non plus, leur dialogue épistolaire étant centré sur des thèmes tels que le statut des Roumains en Hongrie, la question des Églises orthodoxe et catholique, la situation des écoles etc. Bien que survenant un peu trop tard, la position prise par l'un des plus importants leaders d'opinion des Roumains de Transylvanie est extrêmement intéressante pour notre démarche. Ainsi, dans un ouvrage publié en 1891, au moment où il passe en revue l'activité du Parlement de Hongrie pour les années 1867-1868, George Bariț mentionne que « la plupart des lois votées dans cette période regardent en général tous les habitants de l'État. D'autres concernent certaines parties, selon leurs confessions et la langue qu'ils parlent. Parmi ces articles de loi nous devons surtout citer l'Article de loi XVII, de 1867, qui reconnaît aux Israélites (Juifs) l'égalité de droits civils et politiques avec les autres habitants de l'État ». G. Bariț mentionne aussi les lois relatives à la reconnaissance officielle de l'autonomie de l'Église orthodoxe roumaine de Transylvanie, de la métropolie roumaine unie et des évêchés de Gherla et Lugoj, à l'unification de la Transylvanie avec la Hongrie et à la suppression de l'autonomie de l'Ardeal etc. Fait significatif, il situe en tête de la liste justement la loi qui octroyait l'égalité civile et politique aux Juifs de Hongrie, énumérant seulement après des lois extrêmement importantes pour les Roumains. C'est la preuve que cet érudit et homme politique d'inspiration libérale a bien apprécié, tant en 1867-1868 qu'après cette date, l'importance de l'acte législatif relatif aux Juifs.

Comment cette loi d'émancipation des Juifs se reflète-t-elle dans la presse roumaine de l'époque ? Toutes les gazettes roumaines de Transylvanie, éditées à Brașov et Sibiu, ou bien à Vienne et Budapest (*Telegraful Român, Gazeta Transilvaniei, Albina, Federațiunea, Concordia, Familia*) parlent de cette affaire. Outre la présentation sommaire des événements historiques ayant conduit à la réalisation de cet acte législatif, les journaux offrent des informations plus ou moins amples sur la situation des Juifs de Hongrie et, naturellement, de Transylvanie, d'un ton neutre ou même favorable, qui trahit la sympathie et l'admiration, ou bien d'une manière qui s'avère être tributaire à des clichés et stéréotypes à caractère ethnique. Le journal *Concordia*, édité à Budapest par Sigismund Pop, insère dans un seul numéro une brève nouvelle sur la pétition présentée le 14 décembre 1867 dans la Chambre des députés du Parlement hongrois par « le club pour l'égalité de droits des Israélites ». De même, le journal *Albina*, édité à Vienne par Vicențiu Babeș, dans un commentaire au sujet des nationalités d'Autriche, déplore le sort des Roumains de Hongrie et considère que la raison de l'émancipation des Juifs serait leur assimilation rapide par les Hongrois, de sorte que « suite à leur dissémination parmi les nationalités non-hongroises, ils deviennent un facteur de magyarisation ».

Dans la *Gazeta Transilvaniei*, éditée à Brașov par G. Bariț, ce sujet est mentionné dans trois numéros, et le numéro 95 du 6/18 décembre 1867 pu-

blie sur la une un matériel plus ample intitulé « L'Émancipation des Juifs. Références confessionnelles », où l'auteur, probablement G. Bariț, annonce d'un ton bienveillant l'imminente émancipation des Juifs et de leur confession mosaïque. L'auteur polémique contre des politiciens hongrois réticents au projet de l'émancipation religieuse, comparant la situation de Roumanie et de Hongrie et soulignant que personne ne peut s'opposer au courant de modernisation sociale et politique et que la normalité ne tardera pas à s'installer en Hongrie : « Qui aurait pu croire qu'en Europe orientale les Moldavo-Roumains seraient les premiers à introduire le mariage civil comme en France, Belgique, Suisse. Qui aurait pu croire que le temps viendra où les mariages entre chrétiens et mosaïques seraient reconnus par la loi ? On y est ».

Le journal *Telegraful Român*, édité à Sibiu par Nicolae Cristea, consacre aux Juifs de Hongrie cinq numéros entre septembre et décembre 1867. Les informations fournies sont tantôt sèches, tantôt empreintes de clichés recueillies de l'arsenal de l'antisémitisme européen. Ainsi, dans les numéros 79 du 1/13 octobre et 80 du 5/17 octobre 1867, sous le titre « La tombée du paysan roumain dans la misère et la pauvreté désespérée », l'auteur anonyme (probablement N. Cristea) attribue à tort l'appauvrissement des paysans roumains de Transylvanie aux Juifs taverniers qui donnaient à boire à crédit jusqu'à la récolte, moment où ils récupéraient les dettes et laissaient les paysans à sec. L'apparition de ce type de cliché dans un journal qui circulait dans les milieux cléricaux orthodoxes ne doit pas surprendre, vu la position de l'Église relative à l'alcoolisme et à ceux qui l'entretenaient. Le métier de tavernier était considéré comme un péché aux yeux de l'Église et celui qui la pratiquait, soit-il honnête ou malhonnête, comme l'agent du diable, la taverne représentant un endroit où l'ange ne pouvait pas entrer.

C'est certainement le journal *Federațiunea*, édité à partir de janvier 1868 à Budapest par Alexandru Roman, qui alloue le plus grand espace à la présentation des événements associés à l'émancipation des Juifs de Hongrie. Étant au cœur des événements, l'homme de culture et politicien Alexandru Roman est bien informé, ce qui lui permet de faire une analyse pertinente de toute cette problématique. Ce thème est débattu dans trois numéros (7 du 14/26 janvier, 8 du 15/27 janvier et 10 du 19/31 janvier 1868) sous le titre « L'émancipation des Juifs », d'un ton tantôt neutre tantôt bienveillant, souvent trahissant l'envie pour la prospérité des Juifs. L'auteur de cette série d'articles semble très bien connaître l'histoire des Juifs depuis l'antiquité au XIXe siècle, et n'oublie pas de préciser quelques raisons de l'antisémitisme qui se fait de plus en plus sentir en Europe à l'époque moderne. Il présente la situation de Roumanie, ainsi que la faible résistance des Juifs de Hongrie à l'assimilation-magyarisation, ce qui ne justifie pas pour autant, à son avis, l'empressement des députés du parlement hongrois à voter la loi de l'émancipation. C'est dans l'esprit du temps de réparer une « injustice séculaire », et « cette mission humanitaire fut réservée à notre siècle ». L'auteur remarque la solidarité extraordinaire manifestée par la presse internationale

à l'égard du sort des Juifs de Hongrie, mais ne peut pas s'empêcher de constater avec amertume que, malgré l'oppression des Roumains, « aucun journaliste étranger n'a jamais pensé élever la voix pour défendre la dignité humaine ».

Quel a été l'impact de ces articles sur le grand public roumain de Transylvanie ? Pour répondre à cette question il faut d'abord s'arrêter au nombre d'abonnés des périodiques roumains, sans négliger les exemplaires directement vendus par les rédactions ou les offices postaux : les journaux mis en circulation ne dépassaient tout de même le chiffre de 3000 exemplaires. À première vue, on serait tentés d'afficher une vision pessimiste quant à l'ampleur de la diffusion des informations relatives à l'émancipation des Juifs. Bariț avouait qu'à chaque abonné de ses journaux correspondaient dix autres lecteurs, ce qui élevait le nombre de lecteurs potentiels à 25.000 personnes. Extrêmement peu, dirions-nous de la perspective de la contemporanéité. N'oublions pas pourtant que le milieu du XIXe siècle a été chez les Roumains une époque de prééminence du langage oral et figuratif sur celui écrit. Généralement parlant, dans les cultures et les sociétés de l'Europe du Sud-Est, l'ouïe a continué à être un sens autorisé et digne de confiance presque tout le long du XIXe siècle, y compris pendant sa seconde moitié, marquée par l'affirmation du mot écrit. Cette assertion est valable pour la Transylvanie de 1867. Les informations sur l'activité législative du Parlement hongrois ont été diffusées également par voie orale, les prêtres et les fonctionnaires partageant souvent aux autres, qui ne savaient pas lire et écrire, les actualités de la presse. Il en résulte que plusieurs centaines de milliers de Roumains ont été au courant, à l'hiver de 1867, des événements survenus dans le forum législatif de Hongrie.

L'émancipation civile et politique des Juifs de Hongrie par la loi XVII/1867 a sans doute représenté un événement exceptionnel dans l'histoire de cette minorité d'Autriche-Hongrie. Qu'il ait été peu reflété dans le discours politique de l'élite roumaine de Hongrie, c'est un fait en quelque sorte explicable. Les Roumains ont perdu en été 1867, suite à la suppression de l'autonomie de la Transylvanie et à son rattachement à la Hongrie, tous les droits politiques et religieux qu'ils avaient gagnés quelques ans auparavant. Leur principal souci était donc à ce moment de récupérer ce qu'on leur avait ravi, sans pour autant tenter de bloquer dans le Parlement de Hongrie les aspirations à la liberté des autres concitoyens ou l'émancipation des Juifs. Ce dernier aspect a été tout de même maintenu dans la conscience politique et publique roumaine par l'intermédiaire de la presse, ainsi que par les débats organisés au niveau local à ce sujet. Dans ce paysage médiatique, les opinions différaient en fonction des intérêts, allant de l'indifférence à une attitude bienveillante ou, par contre, marquée de ressentiments, ce qui a altéré la réception adéquate d'un phénomène inscrit, inéluctablement, dans la modernisation des structures politiques et sociales des États européens.